

Konývková, Tereza

Sokolské tělo v umění: dodatek k emerzi národa

In: Konývková, Tereza. *Tělo v pohybu : performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 103-112

ISBN 978-80-210-9751-3; ISBN 978-80-210-9752-0 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143528>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 SOKOLSKÉ TĚLO V UMĚNÍ: DODATEK K EMERZI NÁRODA

Aby bylo řečeno vše podstatné k emerzi národa v kulturních performancích sokolského hnutí, je třeba zmínit ještě dvě výrazné obměny struktury všesokolských sletů. Ta první se uskutečnila v roce 1901, kdy ženy „vstoupily“ do sletového programu jako aktérky. Poprvé cvičily prostná a prezentovaly tak samy sebe jako v jistém ohledu rovnocenné členky sokolského hnutí.³³² O šest let později, v roce 1907, pak byl do programu zařazen nový typ performance, tzv. sletová scéna, jež výraznou stylizací a jedinečným příběhem zpravidla reagovala na dobové dění a uměleckými prostředky sdělovala základní sokolské ideje. Sletová scéna byla davovým divadlem svého druhu, nepřenositelným do jiné epochy. Její forma se odvíjela od tradice živých obrazů, jež byly běžně komponovány například pro představení v Národním divadle „zadaná“ určité skupině diváků, třeba lékařům, průmyslníkům apod.³³³ Pozornost v závěrečné části této knihy bude věnována právě této sletové formě vyjádření idejí, oscilující na hranici mimoumělecké sféry a sféry umění.³³⁴

332 Blíže např. ŠTĚPÁNOVÁ, I. Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. *Lidé města*. 2003, roč. 5, č. 10, s. 59–76.

333 Tradice davového divadla byla v Evropě samozřejmě mnohem rozsáhlejší. České divadelní prostředí v této oblasti nejvíce ovlivňovala německá tvorba, především pak tvorba Meiningenských, kteří opakovaně hostovali v Praze, a samozřejmě také davové podívané Maxe Reinhardta, které s velkou pravděpodobností zhlédnul také Jaroslav Kvapil. V tomto ohledu jsou pak Kvapilem režírované sletové scény specifickým uměleckým počinem reagujícím právě na Reinhardtovy modernistické tvůrčí impulzy. FRÝBERTOVÁ, Tereza. Sokolské sletové scény v letech 1907–1938. [Magisterská diplomová práce]. Brno: Filozofická fakulta, Masarykovy univerzita, 2011, s. 111–125. Nepublikováno.

334 Jelikož je – řečeno s Mukařovským – estetická hodnota a s ní související umění jevem sociálním, tedy jevem pevně ukotveným v daném dobově podmíněném sociálním diskurzu, není možné z dnešní perspektivy jednoznačně říci, zdali sletové scény byly skutečně v době své existence vnímány jako umění, či nikoli.

Obr. 19. Plakát ke sletové scéně *Marathon*, *Obrazy antické z r. 490 před Kr.* 1912. Autor: Kamil Vladislav Muttich. Zdroj: Národní muzeum, Sbirka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7H-24986.

Poprvé byla sletová scéna připravena pro V. všesokolský slet, kdy byla prostřednictvím šachové partie z lidských figur na letenském cvičišti zobrazena husitská bitva u Habrů z roku 1422. Tuto scénu vytvořilo asi čtyři sta dvacet sokolů v historizujících kostýmech zpodobňujících husitské a křížácké vojsko.³³⁵ X. všesokolský slet, konaný v roce 1938 na Masarykově (Strahovském) stadionu, byl pak tím posledním, kdy byla sletová scéna součástí programu – tehdy bylo jejím prostřednic-

³³⁵ Historický podklad a vysvětlení ku klání šachovému V. sletu všesokolského. Praha: I. L. Kober, 1907. Inv. č. 2074, k. 79, fond Sokol. Archiv Oddělení dějin tělesné výchovy a sportu Národního muzea.

tvím v návaznosti na předválečnou politickou situaci apelováno na nutnost obrany národa před vnějším i vnitřním nepřítelem a počet aktérů dosáhl téměř třech tisíc.³³⁶ Z významotvorného hlediska však byla pro sokolské hnutí nejpodstatnější sletová scéna z roku 1912 *Marathon, Obrazy antické z r. 490 před Kr.*,³³⁷ kdy se dva roky před vypuknutím první světové války konal VI. všesokolský slet,³³⁸ jenž byl zároveň I. sletem slovanského sokolstva.³³⁹

Když během zkoušky dne 14. června 1912³⁴⁰ stálo ve studeném písku na letenském cvičišti za nevlídného a neobvykle chladného červnového počasí asi tisíc tři sta sokolek a sokolů,³⁴¹ oblečených v lehkých kostýmech připomínajících oděvy starých Řeků, pravděpodobně jen málokdo si v danou chvíli mohl být jist úspěchem, který připravovaná podívaná v následujících dnech bude mít. Kostýmy vyrobily dílny Národního divadla dle návrhu předního českého výtvarníka Josefa Weniga. Sletovou scénu režíroval umělecký šéf činohry Národního divadla Jaroslav Kvapil a zároveň se poměrně významně podílel na úpravě původního scénáře sokolského činovníka Karla Domorázka. Ten se inspiroval Tyršovým „chválupěvným“ spisem *Hod olympický* z roku 1868,³⁴² v němž autor zachytil svou dobově podmíněnou představu o starořeckých olympijských hrách a o ideálech antické společnosti. Základním Domorázkovým cílem (a samozřejmě také cílem schváleným sokolským organizačním odborem) bylo vytvořit takový scénář, aby v něm byl vzdán hold nejen Miroslavu Tyršovi a jeho myšlenkám importovaným do sokolského hnutí, ale také hnutí samotnému.³⁴³ Miroslav Tyrš by v roce konání sletu slavil osmdesáté narozeniny³⁴⁴

336 *Program slavnostní scény Budovat a bránit*. Praha: Československá obec sokolská, 1938, s. 12. Nejpočetnější byla sletová scéna *Tyršův sen*, uvedená na IX. všesokolském sletu, již se účastnilo asi pět tisíc aktérů. Druhou nejpočetnější pak byla scéna *Kde domov můj* připravená pro VIII. všesokolský slet v roce 1926. FRÝBERTOVÁ, T. Sokolské sletové scény v letech 1907–1938, s. 113.

337 Blíže o této performanci FRÝBERTOVÁ, Tereza. Sokolská sletová scéna Marathón z roku 1912. *Theatralia: revue současného myšlení o divadelní kultuře*. 2012, roč. 15, č. 1, s. 65–81.

338 Blíže o tomto sletu a o sletové scéně *Marathon, Obrazy antické z r. 490 před Kr.* NOLTE, Claire E. A Magical Theatre of Strength and Beauty: The 1912 Slet in Prague. *Austrian Studies*. 2017, roč. 25, s. 136–147.

339 V roce 1908 byl založen Svaz slovanského sokolstva (jak již bylo zmíněno v „Prologu“ této studie, s. 23), který sjednocoval sokolské organizace slovanských zemí. Slet v roce 1912 tak byl prvním sletem prezentujícím institucionalizovanou slovanskou vzájemnost. Důslednou kritickou analýzu neoslavistických tendencí v sokolském hnutí provedla Claire E. Nolte. NOLTE, C. E. All for One! One for All! The Federation for Slavic Sokols and the Failure of Neo-Slavism, s. 126–140.

340 OČENÁŠEK, Augustin. Vzpomínky na Marathón. In OČENÁŠEK, Augustin (ed.). *Památník sletu slovanského sokolstva roku 1912 v Praze*. Praha: Česká obec sokolská, 1912, s. 184

341 DOMORÁZEK, Karel. Marathon. In OČENÁŠEK, A. (ed.). *Památník sletu slovanského sokolstva roku 1912 v Praze*, s. 172–173.

342 Srov. TYRŠ, Miroslav. *Hod olympický*. Praha: Olympia, 1968.

343 DOMORÁZEK, K. Marathon, s. 153–177.

344 Miroslav Tyrš zemřel za neobjasněných okolností 8. srpna 1884 pádem do řeky Aachy poblíž rakouské vesnice Oetz, kde se zotavoval ze svého třetího nervového zhroucení. Dále např. TYRŠOVÁ, R.

a uplynulo také padesát let od založení spolku (a od svěcení jeho prvního praporu) a třicet let od I. všesokolského sletu.³⁴⁵ Sletová scéna, běžně známá pod zkráceným označením *Marathon*, měla být uměleckým zpodobněním náležitých poct všem těmto významným událostem. Uskutečnila se opakovaně ve třech dnech 16. a 23. června a 1. července.³⁴⁶

Sokolové sami sebe stylizovali do podoby starých Řeků a ve sletové scéně ztvárnili všednodenní život Athéňanů a jejich rituály konstituující pevné a vnitřně strukturované společenství v období řecko-perských válek. Ženy, děti a starší muži se vydávají za hradby města přinést oběti bohům, aby ti svou vůlí zajistili vítězství Řeků nad Peršany v právě probíhající bitvě u Marathonu. Při návratu do města zastihne obyvatele Athén marathonský posel, který jim sděluje radostnou novinu – zdá se, že prosby Athéňanek a Athéňanů byly vyslyšeny. Voják však vysílením záhy zemře. Je přenesen na oltář a jelikož se „sokolsky“ obětoval ve prospěch společenského celku a vlasti, jsou mu prokázány náležité občanské pocty. Obyvatelstvo Athén připravuje vše nezbytné k uvítání vítězné armády, která přivádí do města perské zajatce. Athéňané slaví tancem a zpěvem a samozřejmě také pentathlonem. Dvacet čtyři pečlivě vybraných sokolů ze všech žup českých zemí „vystoupí“ z athénského vojska, odloží zbroj a promění se tak z vojáků v pentatlety, ukazující obnažené zdatné tělo, jež je signifikantem každého dobrého (mravného) muže-občana-vojáka.

Miroslav Tyrš: jeho osobnost a dílo. Část III., s. 114–120. Dekadentní básník Karel Hlaváček na počátku své tvorby zpodobnil ve sbírce *Sokolské sonety* Tyršovu smrt následující básní:

V den 8. srpna // Je ovlhlý den... Na všem zmlká tíha, / na scéně titanských skal nahá čela / a každá vráska jich a každá rýha / se mokvajícím sněhem smutně bělá. // A zdola, odkudž rubáš mlh se zdvihá, / lká ztlumeně bystřina roztesknělá – / a ozvěna, jež za balvanem člhá, / v té tišině jen odpovídá, bdělá. // Ten osmý srpen! Na všem tichá дума, / jak táhnula by z duší našich na ven – / v sluch šumot Aachy hučí jako stesk – // a člověk sedne – zamyslí se – znaven / dá v dlaně hlavu – a jak dumá, dumá, / mní chvilkou slyšet těla pád a třesk.

HLAVÁČEK, Karel. *Sokolské básně a studie*. Praha: Nakladatelé Kvasnička a Hampl, 1930, s. 18.

345 Sokolské hnutí prošlo mezi roky 1882 a 1912 mnoha proměnami: pět let po Tyršově smrti se podařilo naplnit jeho celoživotní záměr, a to založit Českou obec sokolskou (1889), která sjednocovala všechny sokolské spolky v českých zemích. Vedení Sokola se postupně ujala druhá generace činovníků: starostou se stal Josef Scheiner (příbuzný Renáty Tyršové), náčelníci byla Milada Malá a náčelníkem byl Jindřich Vaníček. Všichni jmenovaní zůstali ve svých funkcích až do počátku 30. let 20. století. Asi nejdůležitější změnou, s níž se sokolské hnutí muselo vypořádat, bylo završení modernizace společnosti a v závislosti na tom její zvětšující se diverzita především v politicko-sociální sféře. Na konci 19. století se v Rakousku-Uhersku formují moderní politické strany a s nimi jako nástroj upevňování politického programu přidružené zájmové spolky, pochopitelně i ty tělocvičné. Mezi ně patří katolický Orel (založený roku 1909) a pak Dělnické tělovýchovné jednoty (založené roku 1897). Aby sokolové dokázali udržet své dominantní postavení v oblasti národně-zájmové činnosti a aby mohla zůstat zachována co nejširší členská základna, označovali svůj ideový směr (především po roce 1918) za liberálně nadstranický. Tato nadstranickost (ať už reálná, či „pouze“ jazykově konstruovaná) byla jednou z příčin rozkladu sokolského hnutí po roce 1945 a jeho neschopnosti výrazně zúžit nástup komunistické moci k vládě během roku 1948. Blíže KONÝVKOVÁ, T. Nedáme si diktovat, koho máme milovat (?): o sletovém průvodu v roce 1948, s. 52–90.

346 DOMORÁZEK, K. *Marathon*, s. 173, 174, 176.

Obr. 20. Wenigův kostýmní návrh ke sletové scéně *Marathon*, *Obrazy antické* z r. 490 před Kr. 1912. Akvarel. Autor: Josef Wenig. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7H-24867.

Obr. 21. Wenigův kostýmní návrh ke sletové scéně *Marathon*, *Obrazy antické* z r. 490 před Kr. 1912. Akvarel. Autor: Josef Wenig. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7H-24868.

Obr. 22. Sokolové jako pentatleti připraveni k závodům; kolem nich leží jejich odložená zbroj. Foto ze zkoušky. 1912. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7FA-B199 001.

Obr. 23. Sokolky jako Athéňanky v zákulisí. 1912. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7FA-B199 023.

Po ukončení závodu a věnčení vítěze pak přichází zpráva o novém nebezpečí, jelikož Peršané (dle scénáře) obepluli mys Sunion a chystají se k dalšímu útoku. Veselí je přerušeno a opětovně zformované vojsko se vydává do nového boje s mnohonásobně větším nepřítelem za zpěvu písně:

Sražme se, občané, v nezdolný voj,
nepřítel záludně z dále se blíží!
Ku předu, vesele, bujaře v boj,
s perským se za chvíli řecký meč skříží!

Nového vítězství dobudem' zas:
v každé hoj, pěsti zbraň, neznámě bázně,
jediný v srdcích všech velí nám hlas:
k otčině láska nám zákonem kázně,
kupředu, občané, ku vlasti zdar –
pro vlasti záchranu, Peršanům zmar!³⁴⁷

Takto koncipovanou sletovou scénou realizovanou aktéry a diváky se vnitřní geometrický prostor sletišť, postaveného na Letenské pláni architektky Ludvíkem Čížkem a Aloisem Dryákem v historizujícím neoklasicistním stylu, proměnil v performativní prostor reprezentující pahorek za městskými hradbami Athén. Hradby byly zástupně tvořeny dvěma protilehlými branami borců, zakončenými cimbuřím, a na ně navazujícími tribunami celkem pro 77 000 diváků.³⁴⁸ Tím vzniklo jakési arénové dějiště, na něž ze stupňovitě uspořádaných tribun shlíželo obecnstvo. Na onom pomyslném pahorku za městskými hradbami se odehrával celý děj podívané, jak byl popsán výše. Nejprve jednou branou borců vstoupí na plochu cvičiště tanečnice, starci, děti a hudebníci v různobarevných kostýmech a toutéž branou se vrací zpět do města, když armáda po oslavě jednoho vítězství odchází tou protilehlou získat vítězství další.

Obecným specifikem davové podívané je, že kvůli množství aktérů a zpravidla i velké vzdálenosti, z níž je diváky daná podívaná pozorovaná, záměrně není obecnstvu umožněno ztotožnit se s individuální identitou reprezentovanou tělem aktéra, ale sounáležitost je vytvářena s identitou kolektivní, tvořenou synekdochicky součinností těl jednotlivých aktérů. Asi dvě stě dvacetitisícové publikum³⁴⁹

347 DOMORÁZEK, K. Marathon, s. 171.

348 ČÍŽEK, Ludvík. Stavba cvičiště. In OČENÁŠEK, A. (ed.). *Památník sletu slovanského sokolstva roku 1912 v Praze*, s. 27.

349 Tento údaj je přibližným součtem všech diváků, kteří zhlédli jednotlivá představení *Marathonu*. Podle zpráv z památníku sletu vidělo první představení 45 000 diváků a druhé 100 000 diváků. Přesný údaj o počtu diváků třetího představení není znám, ve zdrojovém dokumentu je uvedeno, že „ohromný nával obecnstva způsobil neklid“. Berme tedy, že tribuny byly přeplněny a že na nich mohlo být

Obr. 24. Sokolky a sokolové jako tanečnice a sbor starců na ploše cvičiště. V pozadí je vidět hlavní tribuna a náčelnický můstek. 1912. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7FA-B199 027.

sledováním aktivně spoluutvářelo obraz harmonického řeckého národa oddaného péči o vlast a bojujícího o svou svobodu. Ve zpodobňovaném společenství měl každý jeho člen svou nepostradatelnou funkci a podílel se na jeho rozvíjení a zároveň na udržování jeho řádu.

Základním sdělením scény tedy bylo, že takovým národem má a může být i národ český, který se má opakovaně a hrdinně postavit početně silnějšímu nepříteli a vyhrát, pokud se stejně jako staří Řekové na „výslunní pravdy, dobra a pokroku obecného [...] vyvinuje [...]“.³⁵⁰ Toto poselství je zároveň shrnuto v citovaném závěrečném zpěvu vojska, který je tím posledním, co k divákům prostřednictvím hlasu sokolů v rámci sletové scény dolehlo.

odhadem 75 000 diváků. Uvedený počet diváků druhého představení neodpovídá parametrům, které určil architekt Ludvík Čížek jako kapacitu hlediště, jež dle jeho plánů činí 77 000 diváků. DOMORÁZEK, K. Marathon, s. 173, 174, 176.

350 TYRŠ, M. Náš úkol, směr a cíl, s. 14. Kromě harmonicky fungujícího národa byl zobrazen také ideál „řecko-českého borce“ v okamžiku, kdy z armády vystupují muži a odkládají zdroj, aby se zúčastnili atletického klání. Byla tím názorně ukázána podoba správného Čecha – sokola, který je schopen bránit národ a zároveň se (v době míru) tužit tělocvikem pro výše jmenovaný účel. Těla vybraných sokolů byla téměř obnažena, protože – jak známo – Řekové soutěžili nazí a sokolové se této reálií chtěli co nejvíce přiblížit. Sokolové tím v nejvyšší možné míře naplňovali Tyršovu představu o mužském sokolském těle, vycházející z řecké kalogathie, jako o krásném a dobrém. Divákům sletové scény a především čtenářům např. *Zlaté Prahy*, kde bylo otištěno mnoho fotografií z podívané, tak byl nabídnut „zhmotněný“ ideál, který je záhodno následovat a napodobovat. V tělech sokolů představujících antické Řeky – válečníky, strážce svobody a schopné pentatlety – byla zpřítomněna sokolská maskulinní identita tak, jak si Tyrš dle svých spisů přál. Srov. „Geneze sokolského těla“.

Obr. 25. Závěrečný obraz sletové scény, kdy vojsko odchází do nového boje, vprovázeno obyvateli Athén. 1912. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7F-9325 F2.

Obr. 26. Celkový pohled na sletovou scénu *Marathon*, *Obrazy antické z r. 490 před Kr.* V pozadí je vidět hudební pavilon, vlevo hlavní vstupní brána a za ní vodárenská věž v Korunovačnické ulici v Praze. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7FA-B199 020.

Diváci, kteří se na *Marathon* uvedený jako součást sletu přišli podívat, byli velmi pravděpodobně obeznámeni s tím, že sletovou scénu pro ně aktivně utváří vnitřně motivovaní a ideově angažovaní sokolští aktéři, kteří jsou zároveň nositeli české identity. Jinak řečeno, aby obecnost porozuměla hlavnímu sdělení, jnotajně konstruovanému prostřednictvím příběhu o hrdinných Athéňankách a Athéňanech, a dokázalo se ztotožnit s prezentovanou identitou Řeků, muselo pozorovaná fenomenální těla aktérů na sémiotické úrovni vnímat jako těla sokolů a rovněž jako těla Čechů. Sokolská a česká identita se tak v tělech aktérů po dobu performance překrývala, jelikož sokol byl Čechem, aby mohl v myslích diváků být zároveň Řekem. Z toho lze s jistou nadsázkou vyvodit, že po omezený čas bylo nesporně naplněno Tyršem proklamované heslo „Co Čech to Sokol“.

Skutečnost, že takto utvářené sdělení o sokolsko-česko-řecké lásce k vlasti a svobodě našlo u obecnosti adekvátní odezvu, svědčí o tom, že sokolské hnutí se po padesáti letech své existence a šest let před vznikem samostatného československého národního státu stalo nedílnou součástí české kultury a spolutvůrcem národní identity ve sledovaném období. Na úrovni obtížně ověřitelné hypotézy lze formulovat domněnku, že sokolský apel na lásku k vlasti a svobodu zhmotněný praporem Sokola Pražského, dále Grégrova slova z roku 1882 o respektu ke svým právům a k právům druhých a v neposlední řadě také sokolská výzva „pro vlasti záchranu Peršanům zmar!“ se proměnily v tu část národní identity, která vedla některé muže k rozhodnutí bojovat v československých zahraničních legiích během první světové války.³⁵¹

351 O tom, kolik legionářů bylo zároveň sokoly, nepodávají archivní materiály informace. Je však známo, že čeští vojáci v legiích se oslovovali jako „bratři“, používali pozdrav „Nazdar“, prováděli veřejná cvičení a například v Krasnojarsku předvedli také cvičení rytmická. DOMORÁZEK, Karel. *Pád Tyrana*. Praha: Karel Novák, 1928. Blíže také KONÝVKOVÁ, T. Čeští vlastenci jako antičtí borci v kulturních performancích sokolského hnutí v letech 1862–1912, s. 238–239. Rytmická cvičení obsahovala prvky ze cvičení prostných, které však měly vyšší estetickou hodnotu a jejich prostřednictvím byl prezentován určitý příběh; cvičenci byli většinou oděni v kostýmech, napomáhající divákům porozumět ději.